

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Andrej Rahten, *V prah strti prestol. Slovensko dojetanje habsburške dinastije v postimperialni dobi.*

Celje: Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba,
2023, 386 str., ilustr.

Ena od stalnic slovenskega zgodovinskega spomina je gotovo t. i. stara Avstrija oziroma v njem izstopajoči habsburški vladarji – v splošni zavesti Franc Jožef in Marija Terezija – ter njihova monarhija. V zadnjem dobrem stoletju jo, potem ko je živela že pred njim, zaznamuje še habsburški državni konec. In prav odnosu do njegovega označevalca – Habsburžanov –, ki se je po letu 1918 razvil v slovenskem, jugoslovanškem in širšem mednarodnem okolju, se je v pri-
čujočem delu posvetil prof. dr. Andrej Rahten.

V svojem delu o Slovencih in zadnjih 105 letih Habsburžanov ter v njihovem okviru življenju in delovanju prvorojenca zadnjega habsburškega vladarja Karla I. – Otta von Habsburga – nas avtor uvodoma spomni na proces razkrajanja njihove monarhije oktobra 1918 in znane besede dr. Antona Korošca:

»Veličanstvo, prepozno je. Usoda je že odločila!« Nato opozori na izvirne slovenske znanstvene monografije o treh politično najbolj izpostavljenih Habsburžanih v 20. stoletju – Francu Jožefu, Francu Ferdinandu in Karlu (Franc Jožef, ur. Gregor Antoličič. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2016; Andrej Rahten, *Prestolonaslednikova smrt: po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2013; Karel I.: *zadnji slovenski cesar*, ur. Gregor Antoličič. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2022) – in pojasni, da je njihovo slovensko dojetanje tematizirano tudi v njegovem delu, največ pozornosti pa je posvečeno zadnjemu cesarjeviču Ottu von Habsburgu. Umestil jo je v poglede slovenske politike in publicistike na dinastijo, ki je tako dolgo vladala na Slovenskem – v času, ki je sledil njihovem padcu s prestola.

Avtor nas v svojo obravnavo vpelje prek slovenskega avstrodinastičnega patriotizma, povezanega s Francem Jožefom, in označbe njegove politične podobe. Pokaže tudi na njegovo osebno življenje in različne kritične ocene cesarja v kasnejših zapisih slovenskih politikov in publicistov. A »vse do svoje smrti [je] ,zadnji monarh stare šole' v očeh Slovencev ohranil vtis discipliniranega, delovnega in narodom pravičnega vladarja«. Z letom 1918 se je to spremenilo. V dobi jugoslovanske države so ga risali v peklu. (38) Uveljavila se je tudi zmerljivka avstrijakant. Avtor pojasni, da izzvir iz italijanščine, pojavil pa se je v času habsburške uprave v predmarčni dobi, ko je Apeninski polotok zajel risorgimento. Šlo je za pejorativno oznako italijanskih uradnikov in predstavnikov družbenega življenja, ki so sodelovali z avstrijsko upravo. Zmerljivko, ki je bila do prve svetovne vojne večinoma omejena na primorski prostor, so prevzeli tudi v slovenščini. V širšem obsegu so jo začeli uporabljati neposredno pred koncem vojne. Vrhunec v političnih spopadih med slovenskimi strankami pa je dosegla v prvi polovici dvajsetih let 20. stoletja. Proti katoliški Slovenski ljudski stranki (SLS) so jo radi uporabljali liberalci, da bi na ta način odvzeli legitimnost njenim avtonomističnim zahtevam do Beograda. (53) Bila je tudi sestavni del liberalnega kulturnega boja proti katoliški strani.

Čeprav se je do poletja 1918 avstrodinastični patriotizem ohranil pri večini slovenskih politikov, je s prevratom 29. oktobra 1918 skoraj čez noč izpuhtel. »Demonizacija dinastije se je takoj po prevratu v slovenski javnosti močno razširila, pri čemer so vplivna glasila različnih političnih orientacij med sabo kar tekmovala, katero bo v svojih kritikah šlo dlje.« (57) V brošuri Habsburgovci: žalostne slike iz naše preteklosti, ki jo je leta 1919 izdala mladoliberalna Domovina, so se v zadnji kitici v njej objavljene pesmi zapisale tudi besede: »Sedaj je konec! V prah je prestol strtl, / kjer se šopiril je habsburški rod, / in kjer prej vladala je muka, smrt, / življenje novo zdaj – slavi svoj god.« (58) Navdihnile so tudi glavni naslov avtorjevega dela. Po omenjeni brošuri naj bi bila habsburška dinastija v bistvu drugo ime za vse zlo na svetu. (60) Avtor nam nato približa prizadevanja slovenske politične elite po nastanku Kraljevine SHS glede vprašanja, kako naj bo slovenstvo zastopano v simbolih nove države. To so postale celjske zvezde v jugoslovanskem grbu. Spomni tudi na vprašanje jugoslovanstva grofov Celjskih, tezo, ki so jo v zgodovinisju ovrgli. Nato predstavi medsebojno obtoževanje z avstrijakantstvom med liberalci in katoliškimi narodnjaki ter prilagoditev nekdanjih vidnih slavilcev Habsburžanov (Jakoba Dimnika, Antona Funtka) novim razmeram ob zamenjavi njihove dinastije s karađorđevićevo. Po prevratu so na Slovenskem Habsburžane zavrgli, v politiki ni bilo o tem nobenega dvoma. »Drugo vprašanje pa je, kakšna so bila intimna razmišljanja v slovenskih meščanskih krogih, ali pa, kako je spremembo dinastije sprejelo konservativno misleče prebivalstvo na podeželju.« (74)

Zdaj nas avtor seznanja z življenjem zadnjega habsburškega cesarja Karla in njegove družine v izgnanstvu na Madeiri, ki je sledilo njegovemu drugemu ponesrečenemu poizkusu vrnitve na ogrski prestol. S soprogo Zito je na otok prispel novembra 1921, na svečnico 1922 pa so se jima pridružili tudi otroci, med njimi Otto. Po Karlovi smrti

1. aprila 1922 je družina pod zaščito španskega kralja dobila zatočišče v Baskiji, kjer je Otto opravil avstrijski in madžarski gimnazijski program. Družina se v zavetju španske kraljevine ni umaknila z zgodovinskega odra. Kdor je to mislil, se je motil. »Četudi brez prestola, je še vedno predstavljala faktor, ki ga niso mogli zanemariti v nobeni od držav naslednic razpadle monarhije. In ne Ziti ne Ottu ambicij ni manjkalo.« (89) Sovpadale so z avstrijskim legitimističnim gibanjem in madžarskimi monarhisti. Od leta 1930 jih je poosebljal Otto von Habsburg, ki je s polnoletnostjo postal poglavar habsburške družine. Habsburška restavracijska težnja je v določeni meri vznemirjala politiko v državah naslednicah monarhije. Najbolj goreča nasprotnica habsburške restavracije je bila Jugoslavija, čeprav ni bila nikoli pomembna tarča habsburških legitimistov. Njihove restavracijske ambicije je nedvoumno zavračal načelnik SLS in vodilni slovenski politik v prvi Jugoslaviji dr. Anton Korošec, v slovenski publicistiki pa so Habsburžani ostali »neke vrste dežurni krivci, odgovorni tako za vse težave Slovencev v preteklosti kot tudi za prvo svetovno vojno«. (104)

Po gornjem prikazu avtor preide k rojstvu ideje, ki je kasneje globoko zaznamovala Ottovo življenjsko delo. Dobra pol leta po Karlovi smrti se je Richard Nikolaus grof Coudenhove-Kalergi na Dunaju zavzel za ustanovitev skupnosti evropskih držav – Panevropske. Evropske kontinentalne države (brez Velike Britanije in sovjetske Rusije) naj bi druga drugi jamčile nedotakljivost meja in sklenile defenzivno zvezo za varovanje skupne vzhodne meje in carinsko unijo. Združena Evropa bi tako stopila ob bok Veliki Britaniji, Rusiji, Ameriki in Aziji. Avtor predstavi delovanje panevropskega gibanja in opozori na sodelovanje slovenskih politikov (Antona Korošca, dr. Josipa Vilfana, dr. Engelberta Besednjaka) na njegovih kongresnih srečanjih. Predstavi tudi posamezne poglede na panevropsko gibanje na Slovenskem. Omenimo naj, da se je za Panevropo pred drugo svetovno vojno ogreval tudi zgodovinar Bogo Grafenauer. (116) Gibanje je imelo svoje predstavništvo tudi v Jugoslaviji. Predsednik častnega odbora Panevropske unije v kraljevini je bil več let Korošec. Avtor opozarja, da je bil Coudenhove-Kalergi odločen nasprotnik nacionalsocializma in vseh drugih oblik totalitarizmov (komunizma). Hitler ga je odkrito sovražil, enako tudi Otta von Habsburga. Oba je nacistična nevarnost povezala.

Preden se avtor posveti pogledom na vprašanje habsburške restavracije v mednarodnem okviru, svoje delo popestri z zgodbo pustolovca Alojza Novaka s Sv. Lenarta (danes Vrha) nad Laškim. Ta je leta 1934 z igranjem na habsburško karto v Avstriji in Nemčiji od več lahkovernežev pridobival finančna sredstva. Dokumente o Novakovih prevarah in burnem življenju je avtor pridobil v gradivu, ki ga je nedavno odkril v Avstrijskem državnem arhivu. Nato prikaže odzive na vprašanje restavracije. Poudari Hitlerjevo globoko zakoreninjeno sovraštvo do habsburške dinastije, ki je temeljilo v očitku, da ni bila sposobna zadržati propada svoje monarhije, Ottovo odklonilno stališče do Hitlerja ter stališči češkoslovaškega predsednika dr. Edvarda Beneša in predsednika jugoslovanske vlade dr. Milana Stojadinovića, da je bolje, če Avstrija izgine z zemljevida, kot da bi bila poligon za habsburška restavracijska prizadevanja. Strah pred obnovo habsburške monarhije je tudi po Hitlerjevemu prevzemu oblasti ostal

eden od glavnih veziv male antante. Misel o obnovi monarhije je bila tedaj še zelo živa. Po eni strani je o tem vse do leta 1935 razmišljal Mussolini, po drugi strani pa se je v povezavi z Ottom zanjo ogreval avstrijski kancler dr. Karl Schuschnigg. Bal pa se je, da bi taka politika lahko vodila k nacistični intervenciji. Anton Korošec je bil tedaj v protinacističnem krogu zagovornikov avstrijske državne samostojnosti. Ko je leta 1938 prišlo do anšlusa, je sprejel novo politično dejstvo. Je pa večina tedanje slovenske politike menila, da bo po anšlusu za Koroške Slovence bolj poskrbljeno, kot je bilo v avstrijski republiki. Očitno pa je »anšlus pomenil za nemške nacionaliste na Koroškem dobro priložnost, da nadaljujejo sistematično raznarodovalno delo, začeto po plebiscitu«. (167) Ob tem na Slovenskem niso pozabili ugotoviti, da je z anšlusom nastopil konec Habsburžanov. Otto je tedaj težišče svojega delovanja iz Belgije, kjer je družina bivala v tridesetih letih, prenesel v Pariz, ki je postal eno od glavnih središč avstrijske emigracije po anšlusu.

Otto von Habsburg je v Parizu navezal stike s številnimi francoskimi politikami in obnem v zahodnih medijih neumorno opozarjal na nevarnost, ki jo je Hitler predstavljal za Evropo in svet. Medtem so v nekdanji Avstriji razpustili vse monarhistične organizacije in pozapri njihove voditelje, enako pa tudi sinova v Sarajevu umorjenega Franca Ferdinanda – Ernsta in Maxa Hohenberga ter nekdanjega avstro-ogrskega poveljnika na ruski fronti nadvojvodo Josepha Ferdinanda. Otto je v Parizu srečal vidnega monarhista in protinacista pisatelja Josepha Rotha, v njegovem glasilu *Österreichische Post* pa je poleg britanskih politikov (in zgodovinarjev) Winstona Churchilla in Harolda Nicolsona sodeloval tudi Coudenhove-Kalergi. Panevropsko gibanje je s Hitlerjevimi pohodom po evropskih državah ugašalo. Avtor opozori, da se je na Slovenskem ob začetku druge svetovne vojne povečalo zanimanje za Habsburžane. Med drugim je leta 1939 v mariborski *Edinosti* izšel članek, ki je bil redkost v slovenski publicistiki med vojnama. Članek *Mednarodna dinastija* je izstopal iz tedanje protihabsburške usmeritve. Njegov avtor je naklonjeno pisal o Ottu. Poudaril je, da velja za zelo skromnega človeka, čeprav pripada rodbini s sedemstoletno tradicijo. (189) Otto je ostal v Parizu do njegovega padca v nemške roke junija 1940, ko se je umaknil na Portugalsko. Pred tem je spomladi obiskal ZDA in se srečal s predsednikom Franklinom Delano Rooseveltom. *Izseljensko glasilo slovenskih delavcev* v New Yorku Glas naroda je ob njegovem obisku poudarilo, da ne predstavlja nobene rešitve problemov v srednji Evropi, in mu odreklo vsako simpatijo. Julija 1940 se je Otto iz Lizbone umaknil v Ameriko. Sprejel je Rooseveltovo pobudo in se naselil v Washingtonu. Odpravil se je na turnejo po ZDA, kjer je opozoril nase s serijo odmevnih predavanj, na katerih je krepil mrežo poznanstev.

Otto von Habsburg je v Združenih državah ostal do konca oktobra 1944, ko je v Lizboni ponovno stopil na evropska tla. Med bivanjem v Ameriki je sprva verjel, da je pred njim neponovljiva zgodovinska priložnost – obnova podonavske monarhije. Zavzemal se je za federativno preureditev Podonavja, pri čemer naj bi združili dobre zglede nekdanjega mnogonarodnega imperija z načeli protihitlerjeve koalicije. Pri tem je bila implicite v igri možnost habsburške restavracije. Njegova prizadevanja za

ustanovitev podonavske federacije niso dobila zavezniške podpore. Pomembno pa je vplival na odločitev zaveznikov, da Avstriji vrnejo državnost v mejah pred anšlusom leta 1938. Avtor predstavi različne zamisli, ki so jih med vojno o prihodnji ureditvi v srednji in jugovzhodni Evropi preigravali v mednarodni politiki, in slovenska stališča o tem vprašanju. Slovenski politični prvaki v emigraciji so vztrajali pri jugoslovanski državni kontinuiteti – obnova habsburške monarhije ni predstavljala resne alternative. Enako so tudi slovenske izseljenske organizacije odklanjale Ottova restavracijska prizadevanja, proti zagovornikom obnove habsburške monarhije pa je uspešno lobil tudi izseljenski pisatelj Louis Adamič. Prav tako je bila vrnitev v habsburške čase nesprejemljiva za politike in intelektualce v okupirani Sloveniji. Doma in v tujini je v celotnem slovenskem političnem loku prevladoval jugoslovanski državni koncept.

Po vrnitvi v Evropo in koncu vojne se Ottu von Habsburgu ni posrečilo naseliti v Avstriji. Po nekajmesečnem bivanju na Tirolskem jo je januarja 1946 moral zapustiti. Spet je bil v izgnanstvu. Ponovno se je posvetil potovanjem in predavanjem. Poleg ZDA in Kanade je opravil številna potovanja po Afriki in Aziji. Povsod so ga sprejemali ugledni sogovorniki, večinoma iz državnega vrha, običajno suvereni. Misli o vrnitvi v srednjo Evropo ni opustil. Leta 1957 je dobil avstrijsko državljanstvo in potni list, a – ker se ni hotel odreči dednim vladarskim pravicam – brez pravice vstopa ali prehoda skozi Avstrijo. »Vsekakor je bil to eden od najvidnejših paradoksov v odnosih med republikanskimi oblastmi na Dunaju in nekdanjo dinastijo.« (229) Omejitev je temeljila na t. i. habsburškem zakonu iz leta 1919, ki ga je ohranila tudi Avstrijska državna pogodba iz leta 1955. Po tem zakonu je bila dinastija izgnana iz države in njeno imetje zaplenjeno. Zakon je članom dinastije prepovedoval vstop v Avstrijo, razen če bi se bili pripravljene odpovedati vladarskim zahtevam in se izjavili za lojalne republiški državni ureditvi. Avtor pristavlja, da bi takrat težko našli politika, »ki bi imel odprtih toliko vrat v številne kraljeve in predsedniške palače. Pravzaprav so mu bila zaprta zgolj ena – tista v Hofburg.« (Ibid.)

Otto von Habsburg je po lastnem pričevanju šele med bivanjem v ZDA »zares ugotovil«, da je njegova glavna identiteta evropska. (230) V obdobju po vojni je okrepil svoja prizadevanja za tesnejše povezovanje med evropskimi državami. S Coudenhove-Kalergijem je sooblikoval panevropsko gibanje, leta 1957 pa so ga izvolili za enega od podpredsednikov Panevropske unije. Vrednostni temelj evropskega povezovanja je videl v krščanstvu, saj se v družbi, ki zanika vero, lahko pojavijo ljudje, ki želijo sami postati bogovi, in tam je dovoljeno vse. Avtor opozarja, da so krščanski humanizem kot temelj evropskega združevanja poudarjali tudi v slovenski politični emigraciji, kjer so dosti razmišljali o evropski ideji (Ruda Jurčec). Čeprav se je Otto tedaj zavezal, da bo aktivno prispeval k širitvi panevropske ideje, je njegova prioriteta ostala Avstrija. Želel se je vrniti domov.

21. februarja 1958 je Otto dunajsko vlado seznanil, da priznava veljavne zakone avstrijske republike in se izreka za njenega zvestega državljana. Avtor prikaže, kako sta tedaj na njegova prizadevanja v zvezi z vrnitvijo domov opozorila dunajska dopisnika Slovenskega poročevalca in Ljudske pravice Jaka Štular in Drago Fras. Zadnji je v svoji

poglobljeni analizi ugotavljal, da realistično razmišljujoči v avstrijski politiki v Ottovi vrnitvi niso videli obnovitve časov stare Avstrije, ampak so menili, da bi s svojo prisotnostjo zgolj oživiljal zamisel o velikem geografskem prostoru, v katerem naj bi imela Avstrija koordinacijsko vlogo. (240) Otto se v domovino ni mogel vrniti tudi po tem, ko se je po rojstvu moškega potomca 11. januarja 1961, ki ga je po očetu poimenoval Karel in s polnim naslovom »nadvojvoda avstrijski«, 31. maja odrekel pripadnosti habsburško-lotarinski dinastiji, vsem zahtevam za vladanje in se izrekel za lojalnega državljana republike. Izjava je bila zanj ponižujoča – odreči se je moral članstvu v lastni družini. Vrnitev domov so mu preprečili socialisti in svobodnjaki, ki so v parlamentu preglasovali Avstrijsko ljudsko stranko (ALS) in dosegli, da so Otta von Habsburga razglasili za nezaželeno osebo. Socialisti so bili tedaj v vladni koaliciji z ALS, njihovo glasovanje pa je, kot je opozoril Fras, predstavljalo pomemben parlamentarni precedens v zgodovini druge republike. Prvič se je zgodilo, da je ena vladna stranka preglasovala drugo s pomočjo glasov opozicije. Avtor opozarja, da je svobodnjake tedaj vodil Friedrich Peter, nekdanji član SS – »vsaj (nekdanji) nacisti očitno niso pozabili Ottovega boja proti anšlusu«. (247) Poudari tudi, da je znotraj socialističnega tabora ravnanju svoje stranke nasprotoval zunanji minister Bruno Kreisky. »Zvest tradiciji svoje družine, je ohranil do dinastije, ki je veljala za zaščitnico judovskega prebivalstva, spoštljiv odnos. Podobno je veljalo tudi za Simona Wiesenthala, znamenitega lovca na nacistične zločince, ki se je prav tako zavzemal, naj se Habsburgu dovoli vrnitev.« (248)

Otto je pravico, da obišče domovino, prvič izkoristil leta 1966, ko se je večkrat napotil v Avstrijo, šele tri leta kasneje pa je obiskal Dunaj. Sicer je živel tradicionalno družinsko življenje in se posvečal predvsem politiki in publicistiki. Rad je poslušal Gershwinov jazz, njegov priljubljeni literarni junak je bil agent FBI Lemmy Caution izpod peresa britanskega pisca Petra Cheyneyja, filmski pa James Bond. Všeč so mu bili tudi vesterni. »Čeprav je po prestižu veljal za številko ena evropskega plemstva, ni bil njegov tipičen predstavnik, saj mu je bil uživaški način življenja tuj. Ko so ga vprašali, zakaj ne nastopa na aristokratski sceni, je odvrnil: ‚Predvsem imam pomembnejše delo, pa tudi nobene zveze nimam s to družbo, nikoli je nisem imel. [...] Tako izgubljena je. To ni nič globokega, je izguba časa. Čas pa je vendar najpomembnejše, kar imamo v življenju.‘« (250)

Kot eden od ključnih zagovornikov evropske integracije je Otto von Habsburg leta 1973 prevzel vodenje panevropskega gibanja. »Restavracijskih načrtov v javnosti ni več omenjal.« (275) Preden nas avtor seznanj z njegovim prevzemom vodenja gibanja, svoj pogled upre še na odklonilna stališča prvakov koroških Slovencev do habsburške restavracije med vojnama in slovenske politične emigracije po drugi vojni ter na znano zamisel »vmesne« Evrope (Intermarija) dr. Lamberta Ehrlicha iz leta 1941. Dragoceno je njegovo opozorilo na stik mladega koroškega razumnika, kasnejšega zgodovinarja, Feliksa J. Bistra s Habsburgom v petdesetih letih 20. stoletja. Ustavi se tudi pri odstranjevanju habsburških simbolov na Slovenskem po prvi vojni, od »habsburških ostankov« pa posebej opozori na Karlov prestol iz leta 1564, stol, ki

so ga kranjski deželni stanovi tega leta izdelali za poklonitveno ceremonijo nadvojvode Karla II. Notranjeavstrijskega. Danes ga hrani Narodni muzej Slovenije. Ob desetletja trajajočem brisanju habsburških simbolov iz slovenske zgodovinske zavesti je bila njegova ohranitev »nedvomno pravi mali čudež«. (274) Prestol lahko vidimo na naslovnici monografije.

Po prevzemu panevropskega gibanja je Otto von Habsburg leta 1979 na listi bavarske Krščansko socialne unije – v svoji vili »Austria« je od leta 1954 živel v Pöckingu na Bavarskem in leta 1979 pridobil nemško državljanstvo – kandidiral za Evropski parlament in postal evropski poslanec. Deloval je v tem okviru, verjetno pa bo držalo, »da Otta hrepenenje po habsburškem prestolu ni nikoli povsem zapustilo«. (278) V času po odpovedi prestolu pa je doživel marsikatero zadošččenje. Gotovo je to bila demokratizacija komunistične Evrope sredi osemdesetih let, ki jo je spremljala oživitev srednjeevropske ideje.

Kot odličnega poznavalca habsburške skupnosti je avtorja srednjeevropska ideja seveda vseskozi zanimala. To vidimo v posebnem poglavju, v katerem opozori na slovensko gledanje nanjo konec osemdesetih (Drago Jančar) in v začetku devetdesetih let 20. stoletja (dr. Peter Vodopivec, Viktor Blažič), na pisce, ki so se v postimperialni dobi vračali v habsburški čas (Joseph Roth, Franz Werfel, Stefan Zweig, Franz Theodor Csokor, Friedrich Schreyvogel, Robert Musil), njihove slovenske prevajalce (Angela Vode, Maila Golob), slovenske prevode literature o Habsburžanih in njihove zgodovinske obravnave (dr. France Martin Dolinar, dr. Vasilij Melik, ddr. Jože Maček, dr. Vekoslav Grmič) ter spreminjanje okostenelih vrednostnih pogledov na monarhijo v zgodovino (Melik).

Avtor se nato prestavi v politično Slovenijo konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let. Spomni na prelomni nastop dr. Franceta Bučarja v Evropskem parlamentu 20. januarja 1988, ki je bil za »evropske parlamentarce opozorilo, da se želi slovenski narod po štirih desetletjih bivanja na vzhodni strani železne zavese vrniti v demokratično Evropo skupaj z ostalimi jugoslovanskimi narodi ali tudi brez njih, če slednji tja ne bi hoteli«. (306) Tedaj se je izoblikovalo trajno zavezništvo med Ottom von Habsburgom in Bučarjem. Bučar je v naslednjih treh letih skupaj z drugimi razumniki iz Slovenske demokratične zveze pomembno prispeval k slovenski osamosvojitvi iz jugoslovanskega okvira. Poleg tega je s svojimi evropskimi povezavami, ki jih je vzpostavil ob obisku Strasbourga, deloval v smeri čimprejšnjega mednarodnega priznanja slovenske države. Pri tem je imelo pomembo vlogo zlasti lobistično omrežje panevropskega gibanja. S Habsburgom je stike vzdrževal tudi jugoslovanski generalni konzul v Strasbourgu, nekdanji dopisnik Dela iz Pariza in Rima, Andrej Novak. Novak je bil verjetno tudi prvi slovenski novinar, ki je opravil intervju z nekdanjim cesarjevičem. Ta mu je predstavil svoj politični profil, pri čemer je poudaril, da se ne želi opredeljevati po klasičnih strankarskih kategorijah: »Rekel bi, da ima liberalizem veliko odlik, imam pa se za precej konservativnega. Konservativizem ima veliko dobrih plati, vendar mislim, da človek predvsem ne sme biti preveč doktrinaren. Imeti pa mora določena načela, to pa so predvsem načela osebne svobode, svobode naravnih

skupin znotraj širše skupnosti. Rekel bi torej, da spoštujem konservativno liberalno dediščino.« (304–305)

V tem času se je dojemanje Otta von Habsburga v slovenski javnosti začelo spreminjati. Nenaklonjene članke so zamenjala nevtralna poročila (mag. Bojan Grobovšek). In medtem ko je nesojeni jugoslovanski kralj Aleksander Karađorđević v Londonu še vedno sanjal o prestolu, je Otto po demokratični spremembi aprila 1990 januarja 1991 obiskal Ljubljano. Kot predsednik prve demokratično izvoljene skupščine ga je sprejel Bučar. V svojem skupščinskem nastopu je Otto von Habsburg poudaril pravico Slovenije do neodvisnosti. Slovenijo je nato obiskal še aprila in julija 1991, januarja 1992, marca in septembra 1993, februarja 2000 ter maja 2002, 2004 in 2006. Slovenija, s katero ga je povezovala osebna vez – bil je imejitelj in častni polkovnik znamenitega ljubljanskega 17. pehotnega polka, ki so mu ga dodelili kot prestolonasledniku –, je bila v njegovem političnem pogledu. Medtem je v devetdesetih letih v Evropskem parlamentu predložil tudi resolucijo o zaščiti lipicancev. Na skrb za lipicance ga je ob njegovem obisku Nove revije 18. februarja 2000 spomnil tudi pesnik, dramatik, esejist, prevajalec in mladinski pisatelj prof. dr. Boris A. Novak.

Otto von Habsburg se je v obdobju razpadanja Jugoslavije močno zavzel za slovensko in hrvaško osamosvojitve, v okviru panevropskega gibanja pa si je neumorno prizadeval, da bi Slovenija in Hrvaška vstopili v Evropsko unijo. Tu avtor pristavlja, da je Otto srednjeevropske monarhistične ambicije »že dolgo nazaj zamenjal za evropsko idejo, vendar to ne pomeni, da ni občasno zavestno igral tudi na karto zgodovinske povezanosti narodov v Podonavju«. (311) Kot predsednik Mednarodne panevropske unije se je udeležil ustanovnega zбора Slovenskega panevropskega gibanja 27. januarja 1992 na Bledu, kjer so za njegovega predsednika izvolili Franceta Bučarja.

Avtor nato spremlja nadaljnjo pot Otta von Habsburga in članov njegove hiše. Opozori na beatifikacijo njegovega očeta Karla leta 2004, »zadoščenje, ki je na neki način kompenziralo tudi vse poraze in razočaranja na njegovi dolgi politični poti«. (318) Poudari tudi Habsburgovo vizionarsko oceno Vladimirja Putina, ki jo je podal kmalu po njegovem prevzemu oblasti. »Kdor pozna preteklost tega človeka,« je dejal, »mora biti zaskrbljen. Ljudem je morda všeč, da se lepo oblači, je vključen in govori tuje jezike. Pozablajo pa, da ga je KGB za delo, ki ga opravlja zdaj, pripravljalo zelo dolgo. Devet let je bil na čelu KGB v Nemčiji. To ni ravno pomirjujoč podatek.« (320–321) Avtor opozori še na enega Habsburga iz začetka 21. stoletja – Ulricha Habsburg-Lothringena iz toskanske veje dinastije. Še danes živi v neposrednem sosedstvu Slovenije na avstrijskem Koroškem. Ulrich si je v Avstriji želel po sodni poti izboriti pravico do predsedniške kandidature. Po neuspehu pred avstrijskim sodiščem in potjo v Strasbourg je avstrijska narodna skupščina leta 2011 zadostila njegovi zahtevi. Vendar je zamudil kandidaturo na predsedniških volitvah leto poprej. »Prepozno je bilo tudi za nekdanjega cesarjeviča, ki je umrl prav v letu, ko so avstrijske parlamentarne stranke izpolnile njemu sicer nikoli izpolnjeno željo, da bi lahko podpora ljudstva preizkusil na demokratičnih volitvah v svoji domovini.« (327) Naj opozorimo še na očitek Ulricha Habsburg-Lothringena, ki ga je zaradi prepovedi pasivne volilne pravice

članom dinastije leta 2002 izrekel v pismu Alexandru Van der Bellenu, zveznemu govorniku avstrijskih Zelenih, stranke, ki ji je pripadal. »Zdelo se mu je nesprejemljivo, da naj bi se [Van der Bellen – op. J. P.] kot politik Zelenih zavzemal za človekove pravice imigrantov, preganjanih, beguncev in tujcev, medtem ko je njegova lastna družina v domovini tarča diskriminacije.« (326)

Politično slovo nesojenega habsburškega monarha je potekalo postopoma. Leta 1999 je odložil mandat evropskega poslanca, pet let kasneje pa je odstopil s položaja predsednika Mednarodne panevropske unije. Odstopil je v letu velike širitve EU z desetimi članicami iz srednje Evrope, baltske regije in Sredozemlja. Na zgodovinski dan, 1. maja 2004, je bil glavni gost na slavnostni akademiji Slovenskega panevropskega gibanja v Gornji Radgoni. Dogajanja, povezana s Slovenijo, je še vedno poznal. O tem – vprašanju slovensko-hrvaške razmejitve – ga je seznanil France Bučar, s katerim si je dopisoval v letih 2007 in 2008. Njemu je med Slovenci vse do smrti tudi najbolj zaupal.

Habsburgova smrt 4. julija 2011 je odmevala po vsem svetu. Avtor prikaže odzive nanjo v tujini in doma. Zlasti v ZDA so poudarjali njegovo protinacistično dejavnost in opozorila na stalinistično nevarnost. Doma pa si ga je kljub demoniziranju in norčevanju, ki mu je bila desetletja izpostavljena njegova družina v slovenski politiki in publicistiki v postimperialni dobi, večina na koncu zapomnila predvsem kot – »prijaznega gospoda«. (342)

Ob Ottovi smrti avtor potegne črto pod njegovo politično udejstvovanje. Šlo je za kariero vzponov in padcev, pri čemer so prevladovali slednji. »Tisto, za kar so ga kot cesarjeviča vzgajali že od malih nog, je namreč ostalo nedosegljivo.« (332) Ironija zgodovine pa je bila, da je edino resno priložnost za uresničitev njegovih monarhističnih sanj ustvaril prav njegov največji idejnopolitični nasprotnik – Hitler. »Ta je sicer leta 1938 z zemljevida brezobzirno zbrisal njuno skupno domovino, a nato v naslednjih letih povsem razmontiral versajsko ureditev. Na njenih ruševinah je za trenutek zasejal žarek upanja tudi za habsburško vrnitev, kar je Otto začutil in se spretno zavihtel v bližino Roosevelta, enega od treh ključnih mož kasneje zmagovite protihitlerjanske koalicije. Toda izkazalo se je, da simpatije ameriškega predsednika niso mogle odtehtati brutalne moči Stalinovega imperija, ki je po drugi svetovni vojni pogoltnil tudi velik del nekdanje habsburške monarhije.« (333) Kar zadeva Habsburgov projekt vračanja v Avstrijo po vojni, ki naj bi »navadnemu državljanu« Ottu omogočilo, da si po demokratičnih pravilih izbori vodilno vlogo v državi, pa z današnje perspektive deluje bolj kot poskus iz obupa. »Pri Ottu je poleg pregovornega optimizma namreč mogoče zaznati tudi precejšnje precenjevanje njegovega dejanskega političnega vpliva, kar je bila gotovo posledica dolgoletnega življenja v emigraciji, ko je vzdrževal večinoma stike zgolj z enako mislečimi lojalisti.« Habsburška karta po letu 1945 ni bila več v nobeni od takratnih notranjepolitičnih kombinacij del resne politične igre. (Ibid.) Tu naj navedemo še zanimiv Habsburgov odgovor na vprašanje Andreja Novaka v njegovem že omenjenem intervjuju. Na vprašanje, ali je osebno monarhist, je dejal: »Nisem ne monarhist ne republikanec, ker mislim, da je to vprašanje državne ureditve.

Bistvena funkcija države je zagotoviti varnost državljanov, pravni red, osebne svobode. To najdemo tako v nekaterih monarhijah kot v nekaterih republikah. « – »Gre za to, ali ljudstvo sprejema politični sistem, in ni govora, da bi se bilo treba spraševati, ali bo ta sistem trajal ali ne.« (330)

Svojo pretehtano in hevristično odlično izpeljano obravnavo, utemeljeno v širokem poznavanju relevantne literature, publicistike in zgodovinskih virov, avtor zaključuje z razmislekom o slovenskem odnosu do preteklosti. Opozarja na nesprejemljivo izključevanje preteklosti iz zgodovinskega spomina v različnih obdobjih, ko ta ni sovpadala z novim časom. Takemu nasilju nad zgodovino se upira, pri vprašanju Habsburgov pa ga hrabri dejstvo, da smo danes, po prvem valu povečanega zanimanja za habsburško dobo v osemdesetih letih 20. stoletja, priča novemu. V zgodovinopisju to kažejo nova znanstvena dela, ki so rezultat večletnega sistematičnega raziskovanja. Avtor si želi, da se bo spodbuda za bolj poglobljeno vrednotenje slovenskega sobivanja in soočanja s habsburško dinastijo v prihodnosti vendarle krepila. Njegov bistveni poudarek je, »da je bila habsburška monarhija tudi država Slovencev«. (364) Napačno bi bilo »zreducirati obstoj habsburške monarhije kot zgolj na vladarsko posest neke dinastije, kakor tudi ta ni bila samo avstrijska, ampak je imela že od časov Svetega rimskega cesarstva dalje tudi širše (srednje)evropsko poslanstvo. Habsburžani so bili v monarhični Avstriji legalna in legitimna dinastija, Slovenci pa so historično in državnopravno spadali pod njeno oblast, čeprav so jo v postimperialni dobi politiki in publicisti razglasili za ‚tujoj‘. Slovenci so bili avstrijski državljani in aktiven del avstrijskega političnega življenja, kar bodo težko zanikali še tako goreči zagovorniki teze o ‚ječi narodov‘.« Slovenska politična nacija je nastala kot plod prizadevanj slovenskih narodnih voditeljev in razumnikov iz časa habsburške monarhije. (365) »Habsburški prestol je res ostal strt v prahu«, na koncu svojega dela zapiše avtor. »A to ne bi smela biti ovira za vsestransko vrednotenje slovenskega doživetja nekdanje dinastije v postimperialni dobi, ki sega tudi preko starih floskul o ‚ječi narodov‘ in ‚gnili monarhiji‘. Tajiti ali prikrajati zgodovinsko vlogo vladarjev je seveda možno nekaj časa, nikakor pa ne večno. Pa naj bodo z Dunaja, iz Beograda ali Kumrovcov.« (366–367)

Prof. dr. Andrej Rahten je slovensko zgodovinopisje obogatil še z enim odličnim delom. V prah strti prestol zaključuje njegovo trilogijo o Slovencih in Habsburžanih ob koncu monarhije (Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2016) in o slovensko-avstrijskih razhajanjih po njej (Po razpadu skupne države: slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita. Celjska Mohorjeva družba – Mohorjeva družba Celovec – Goriška Mohorjeva družba: Celje – Celovec – Gorica, 2020) še s slovenskimi in mednarodnimi vrednostnimi pogledi na Habsburžane po njihovi ugasli moči. Delo je napisal v opazno spretne slogu s pritegujočo zgradbo besedila, iz katere se vidi njegova splošna kulturna razgledanost. V knjigi prikaže tudi vrsto podrobnosti v mednarodnem, avstrijskem in slovenskem dogajanju zadnjih dobrih sto let, zgodovino ene najstarejših evropskih rodbin pa tehtno prenese še v dočerajšnji čas. Delo ponuja v precejšnji meri še ne

videno slikovno gradivo, med drugim fotografije avtorja z Ottom von Habsburgom in njune korespondence, saj ga je kot član panevropskega gibanja osebno poznal. Slovenci imamo sedaj svoj in v srednjeevropskem prostoru redke izvirni monografski prispevek o za marsikoga zanimivi usodi, življenju in delu prvorojenca zadnjega habsburškega vladarja.

Jurij Perovšek

Barbara Damjan, Filip Dougan, Primož Premzl, Herman Pušnik in Alenka Šelih (ur.), Nepozabljena Klasična gimnazija Maribor.
Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2023, 560 str.

Spominski zborniki, s katerimi ustanova, bodisi izobraževalna ali raziskovalna bodisi podjetniška ali uradniška, obeleži takšen ali drugačen jubilej svojega delovanja, so na Slovenskem že uveljavljena tradicija. Te zbornike, v katerih je običajno popisana zgodovina posamezne ustanove in kjer so zbrane fotografije in pričevanja, v resnici kasneje prebira le malokdo, razen oseb, povezanih z dotično ustanovo, in kakšnega zgodovinarja. Marsikateremu izdajatelju je pomembnejše, da ima zbornik reprezentativen videz, tako da lahko služi kot protokolarno darilo, in bralec pogosto dobi občutek, da so zborniki nastali bolj iz občutka dolžnosti, da ob obletnici nekaj nastane, kot pa zaradi iskrenega

veselja do raziskovanja preteklosti lastne ustanove. Zaradi tega je prijetno v roke dobiti zbornik, kjer je že od prve strani jasno, da je nastal z ljubečo zagretostjo cele skupine ljudi.

Zajeten zbornik *Nepozabljena Klasična gimnazija Maribor* na 560 straneh je takšen projekt. Vpogled v kolofon pokaže, da so vanj vključena besedila 151 avtorjev, tako pokojnih kot še živčih. Avtorji besedil so skušali na karseda privlačen način prikazati zgodovino mariborske klasične gimnazije od njenih začetkov leta 1758 do ukinitve leta 1959, ki je od leta 1892 domovala na današnji Mladinski ulici 9. Uvodni zapisi pojasnjujejo, da se je ideja za monografijo rodila leta 2020 v pogovoru med pravico dr. Alenko Šelih in ravnateljem Prve gimnazije Maribor – svojevrstne duhovne naslednice klasične gimnazije – Hermanom Pušnikom. Kljub omejitvam koronskega časa se je projekt razširil na obilico sodelavcev, ki so radi pristopili na pomoč s podatki, prispevki, spomini in fotografijami. Priprava zbornika je obsegala veliko raziskovalnega